

Узроци, последице и могућности превазилажења сукоба и ратова на Балкану

УДК: 94 (497) 355.48 (497)

Проф. др *Момчило Сакан*, пуковник у пензији*

Аутор у чланку даје кратак осврт на балкански геополитички чвор, као специфичан европски субрегион који је вековима био оптерећен бунама и ратовима, а затим комплексну анализу узрока и последица ратова на Балкану и предлаже могућности за њихово превазилажење у будућности. Узроке сукоба класификује према критеријуму места настанка: породица, школа, радно место, друштвено-политичке заједнице, региони, међународна заједница у целини и унутар и између различитих религија и вероисповести, и према природи настанка: економски и политички узроци. Од катастрофалних последица ратова на Балкану нарочито указује на: губитке и страдања људи, материјална разарања, губитке у привреди, продубљивање мржње, појаву криминала, болест становништва, еколошка загађења и неповољан утицај на међународне односе. Могућност превазилажења сукоба и ратова аутор аргументује чињеницом да на Балкану, истовремено, постоје њему својствених, правила, парадигме и норме, толеранције и суживот различитих етничких група, религија и народа. У том компактном подручју су народи вековима живели, сарађивали и размењивали материјална и културна добра – још од античког доба, и у томе аутор види веома чврсту основу за успостављање, одржавање и развој мира на Балкану.

Кључне речи: Балкан, сукоби, рат, мир, толеранција, узроци, последице, превазилажење сукоба и ратова, успостављање мира, мировно образовање, превенција криза, компромис, преговарање и договарање.

Увод

Балкански геополитички чвор је вековима био оптерећен бројним националним, етничким, верским и другим сукобима, бунама и ратовима који су имали веома велике последице. На Балкану су вођена и два светска рата. Први светски рат је отпочео на Балкану, а затишје после Другог рата прекинуто је серијом међунационалних сукоба и ратова са тешким последицама и озбиљном тенденцијом да се пренесу у 21. век и прошире на друге земље.

Постојали су и периоди мира, али су периоди стабилног мира, од античког доба – до данас, били веома кратки. Најчешће је мир на

* Аутор је спољни сарадник на Војној академији и Факултету безбедности.

Балкану успостављан под притиском страних сила и освајача и на штету народа Балкана. Али, такав мир није трајао дуго зато што је оштећена страна настојала да исправи ту неправду уласком у нови рат када би се створили одређени услови и дошло до промене односа снага у међународној заједници и региону.

Сукоби и ратови на Балкану у последње две деценије, а нарочито на просторима бивше СФРЈ, изазвали су бројне додатне проблеме и последице несагледивих размера. На Балкану је пре двадесет година постојало шест самосталних и политички и економски релативно стабилних држава. Оне су функционисале у релативном миру и добрим међусобним односима. Међутим, динамичне геополитичке промене у централној и источној Европи снажно су утицале и на целокупан балкански простор. У скоро свим државама Балкана долазило је до наглих преокрета и промене друштвено-политичког система. Нарасле унутрашње супротности у СФРЈ довеле су до рата на националној и верској основи. Уместо једне самосталне и економски веома стабилне државе, на просторима СФРЈ формирано је шест држава, с бројним економским, националним, социјалним и другим проблемима.

Ратом и сиромаштвом погођене су све категорије људи, а нарочито избеглице, пензионери, млади брачни парови, национално мешовити бракови и велика групација незапослених људи. Бројне избеглице и привремено расељена лица и данас живе ван својих домова у импровизованим и неусловним објектима на ивици људске егзистенције и достојанства, без наде у повратак на своја огњишта. Када се томе додају и психолошке тешкоће и трауме, као и бол за погинулим, рањеним и несталим члановима породице, разумљива је морална криза и апатија у великом делу народа на том простору.

Историјско наслеђе и бројни нерешени проблеми који су настали због формирања нових држава и даље су велика препрека на путу успостављања мира, толеранције и економске сарадње.¹ На Балкану, уместо некадашњих шест, сада постоји једанаест држава, с тенденцијом даљег уситњавања тог, компактног, геополитичког простора. Од наведених шест новоформираних држава на просторима бивше СФРЈ само су се две државе, Македонија и Црна Гора, одвојиле ненасилним путем. Македонија је избегла рат у процесу одвајања од СФРЈ, али јој се он догодио унутар државе између словенских Македонаца и припадника албанске националне мањине. Србија се није одвајала ни од кога, али је рат није мимоишао. Поред унутрашњих сукоба на Косову и Метохији, била је жртва оружаног напада 17 најразвијенијих земаља света (Америка и Западна Европа). Стварање Словеније као самосталне др-

¹ Толеранција је „спремност да се саслуша човек који има другачије мишљење о истој ствари, да би се у његовом мишљењу открили садржаји који могу да допринесу да се два мишљења приближе, исправе, допуне и изразе у облику који ће да задовољи обе стране“. (Б. Шупшић, *Дијалог и толеранција*, „Чигоја“, Београд, 1997, стр. 14).

жаве, а нарочито Хрватске и Босне и Херцеговине са два ентитета, пратили су жестоки међунационални ратови с бројним последицама и нерешеним проблемима. Уопштено посматрано, процеси на Балкану одвијали су се обрнутим смером у односу на глобалне светске и европске токове и тенденције ка мондијализму. Уместо укрупњавања држава и стварања регионалних интеграционих процеса, асоцијација и организација, дошло је до парцијализације и сепаратизације тог јединственог простора у геополитичком, економском, културном и другом смислу. Уместо слободног протока људи, роба и капитала, на том јединственом простору појавио се велики број неуређених граница, граничних прелаза и пунктова који су огромна потешкоћа за легалан транзит и укупну економску интеграцију. С друге стране, такво неуређено стање постало је веома погодно тло за трговину људима, шверцовање дроге и оружја, као и за међународни тероризам.

Основне карактеристике скоро свих земаља Балкана, а нарочито новоформираних, јесу низак степен економске развијености и недовољна интегрисаност у међународне и регионалне органе и организације. Од свих земаља на Балкану, само Словенија и Грчка имају национални доходак по глави становника већи од 10.000 евра, а остале – од 1.250 до 7.000 евра. Од свих тих земаља само су четири чланице Европске уније, пет су чланице НАТО-а, а остале – „Партнерства за мир“.

Поред политичке, економске, религиозне, културне и друге поделљености, недовољне економске развијености, спорих процеса демократизације и интеграције у међународне организације и асоцијације, државе на Балкану прате и бројни нерешени међунационални, међуетнички и међудржавни проблеми, који могу, ако се не буду решавали, да прерасту у нове сукобе и ратове. Основни међудржавни проблеми односе се на: поједине несагласности око дефинисања граница и назива држава, недовољну економску сарадњу, отежан транзит робе и капитала, несугласице у вези са етничким мањинама и мањинским народима, повратак избеглица, и слично. Основни унутардржавни проблеми односе се на угроженост људских права и слобода, уставна решења, равноправност људи, равномеран економски развој, однос према Хашком трибуналу, неефикасност судова и инертност у решавању несугласица и сукоба уопште. Наведено стање неминовно намеће потребу поновне и сталне актуализације и анализе узрока и последица сукоба и ратова ради њиховог превазилажења и стварања мира и толеранције међу појединцима, друштвеним групама и државама.

Узроци сукоба и ратова

Проблеми узрока сукоба и ратова уопште, а посебно на просторима Балкана, веома су сложени и тешко сазнатљиви. Они, појединачно, превазилазе границе било које науке или научне дисциплине, и обухва-

тају широко подручје скоро свих наука и научних дисциплина: од филозофије, социологије и политикологије, преко војних наука, психологије и педагогије, до историје и других појединачних наука. У процесу настајања и/или превазилажења тих проблема учествују бројни субјекти од појединачног до општег нивоа: појединци, породице, школе, предузећа, разна спортска и културна удружења, етничке групације, религиозне заједнице, политичке организације, друштвено-политичке заједнице од локалних заједница, преко покрајина и држава, до разних савеза и међународне заједнице у целини. Узроци, такође, могу да буду различите природе: економске, политичке, религиозне, културне, територијалне и слично, а последице, најчешће, катастрофалне и трајне. Они се могу класификовати према различитим критеријумима, а ми ћемо се у овом чланку ограничити на класификацију према критеријумима места и природе настанка сукоба.²

Према *месту настајања* узроци сукоба могу да се јаве у породици, школи, предузећима, друштвено-политичким заједницама, регионима, међународној заједници у целини и унутар и између различитих религија и вероисповести.

Породице на Балкану карактеришу опште шаренило и сурово историјско наслеђе. Оне се битно разликују по: стандарду, едукацији, наталитету, вероисповести, начину живота и бројним предрасудама, укључујући и племенске заједнице и крвну освету, која традиционално постоји у неким регионима. Бројне су породице које су у ратовима, као честој појави на тим просторима, изгубиле некога од најближих чланова, до губитка читавих породица. То је оставило бројне психолошке трауме код људи, али и потенцијалне узроке неспоразума, сукоба и агресивног понашања у породици, и шире. Како ће се, на пример, осећати унук коме бака стално прича да му је припадник неке друге нације или другачије етничке припадности на свиреп начин убио деду, оца, мајку, брата, сестру или неког другог члана породице, или запалио кућу, разорио домаћинство, отерао их са огњишта, и слично? Какве ће, на пример, оставити последице на дете савет мајке да се не дружи са неким својим вршњаком зато што је друге националности или етничке припадности? Како ће се, осећати син ако му

² Постоје бројне теорије и анализе узрока, повода, порекла и карактеристика рата. У античко доба Хераклит је, на пример, тврдио да је рат „отац и краљ свега“, Платон – да су ратови „природно стање ствари“, а Аристотел – „природни начин стицања имовине“. Најзначајније савремене теорије о узроцима ратова су: биологистичка, антрополошко-културолошка, психологистичка, демографска (Малтусова), етичка (моралистичка), марксистичка, ројалистичко-унитаристичка, геополитичка, милитаристичка, пацифистичка, субјективистичка, идеологистичка, космополитска, математичка, теолошка, теорија сукоба цивилизација, и друге (детаљније о томе видети у: Т. Мирковић: „Ратови у 21. веку“, *Војно дело*, бр. 6, Београд, 1998; Б. С. Микић, *О рату*, „Прометеј“, Нови Сад, 2006, стр. 85–114, и М. Стојановић, *Полемологија и иринологија*, „Номос“, Београд, 1993).

отац стално прича да је за њихов низак стандард крив неко из друге друштвене групе или другачије нације или вероисповести? Како ће се осећати супружник из мешовитог брака који свакодневно слуша погрдне речи о народу из кога потиче или њихово дете које те речи слуша о сопственом оцу или мајци? А, то је само део, од мноштва, примера који указују на латентне опасности од агресивног понашања у одређеним условима, нарочито у ситуацијама када недостају едукација, трезвеност и толерантан приступ решавању проблема. Дакле, породица је била, а и даље, у одређеним условима, може да буде, веома озбиљан извор узрока сукоба између појединаца, група људи, народа и држава у Балкану. То су потврдили и недавни сукоби у западном делу Балкана, где су нетрпељивости унутар и између породица имале веома значајно место у детерминистичком сплету узрока ратова.

Школе, као наставне и научне институције, могу знатно да допринесу успостављању мира, али и да буду носиоци узрока криза и сукоба. У њима ученици и студенти проучавају наставне програме из разних наука и научних дисциплина, од филозофије до појединачних наука и научних дисциплина, укључујући и садржаје из историје и религије. Од тих садржаја, као и од наставника који их реализују, највише зависи да ли ће школске установе бити извор мржње, нетолеранције, освете итд., или ће бити значајни чиниоци измирења и заједничког живота. Ако су наставни садржаји и приступ њиховој реализацији интракултурални, ако се фаворизује само сопствени систем вредности, ако се инсистира на разликама и супротностима између појединаца, група људи, различитих народа и култура, ако се друге групације људи (нације, националне мањине, државе, поједине религије, професије, и слично) приказују у негативној конотацији и ако то друштвене и политичке структуре подржавају, онда школске институције, без сумње, не постају фактори помирења и толеранције, већ пре озбиљан узрок потенцијалних сукоба. Међутим, ако су, наставни садржаји постављени на мултикултуралној основи, што подразумева интеракције, размене, уклањање граница и баријера између појединаца, група људи, народа и држава, реципроцитет, истинску солидарност, признање вредности, начина живота и симболичких представа на које се људска бића, појединци и друштво позивају у својим односима с другима и у схватању света уопште, онда школа постаје значајан чинилац мира и толеранције. Дакле, од наставних програма и политике вођења система образовања зависи да ли ће школе на Балкану бити извор узрока сукоба или значајан градитељ мира и стабилности.

На својим *радним местима* људи стичу одређена материјална добра и остварују средства за живот и егзистенцију. У том процесу нужно успостављају одређени систем комуникација и размењују бројне службене или несљужбене информације. Међутим, ти људи се разликују по разним обележјима: националној и политичкој припадности,

вероисповести и односу према религији уопште, степену образовања, полу, пословима и функцијама које обављају, степену мотивисаности, степену доприноса успеху организације, начину комуницирања, и слично.

На просторима Балкана честе су родбинске, националне, етичке и верске поделе као критеријум приликом запошљавања људи и постављања на одређене функционалне дужности. Тај проблем је у последњој деценији нарочито карактеристичан за избеглице. Није само реч о њиховом збрињавању у избеглиштву, мада је и то проблематично. Реч је, пре свега, о њиховом повратку у матичну државу. Због притиска јавног мњења, владе тих земаља се декларативно залажу за њихов повратак, али им не решавају основне егзистенцијалне проблеме: посао, стан, личну сигурност, равноправност, и слично. Чак и тамо где тај проблем не постоји и где националне, етничке, верске, политичке и друге разлике нису битне за решавање статусних питања, проблем политизације тих разлика ипак може да се појави. Тако, на пример, неспособни кадар оправдање за неповољан статус – малу плату, неповољну функцију, недовољно напредовање у служби и слично, уместо уважавања реалних разлога, може да потражи управо у тим разликама, а то може негативно да утиче на појединце и друштвене групе у предузећу и да буде један од узрока конфликта и сукоба.

У процесу усаглашавања интереса унутар и између *друштвено-политичких заједница* (од локалних самоуправа до држава) веома често долази до општрих полемика и конфликта, а понекад и до оружаних сукоба. Нарочито је евидентна борба за власт, економске привилегије и територију. У тој борби се често не бирају средства. У име личног, групног или државног интереса, супротна страна људе из различитих политичких партија, организација, етничких групација, народа и држава једноставно проглашава непријатељима сопственог народа. То је нарочито карактеристично за тоталитарна, ауторитарна и изолована друштва и племенске заједнице и њихове владе, које се идентификују с институцијама које представљају и које упорно настоје да очувају власт и позиције које су, на основу те власти, добили. Као по неком правилу, ко је против њих, тај је непријатељ државе. Што је влада мање успешна, већа је њена борба за власт, која често доводи и до оружаних сукоба.³

³ Тако, на пример, чувени војни теоретичар Ричард Симпкин наглашава: „...ма какви били мотиви њихових вођа, владе првог и другог света у деветнаестом и двадесетом столећу, уопштено гледано, изгледа да су биле спремне да отпочну рат без обзира на своје могућности и изгледе и да га наставе без обзира на њихов исход, очигледно сматрајући уништење своје земље прихватљивијим од сопственог силажења с властима...“ (Е. Р. Симпкин, „Надметање у брзини маневра“, у *О рату у 21. веку*, ВИНЦ, Београд, 1991, стр. 254)).

Регионе, као геополитичке одређености у оквиру појединих континената, карактеришу одређене повезаности, али и разједињености – најчешће националне, верске и економске, што је, такође, један од извора узрока сукоба између етничких група, народа и држава. То је нарочито карактеристично за Балкан, где се преплићу интереси Истока, Запада, Севера и Југа. Тај регион је вековима био објект освајања и окупације од стране великих сила, које су уносиле нетрпељивост и раздор међу људе различите националности и етичке и религиозне припадности. То је нарочито карактерисало последње оружане сукобе на просторима СФРЈ, и јасно се могло видети ко кога заступа и подржава, од вербалне подршке, преко материјалне помоћи и помоћи у наоружавању, до превременог признавања сецесије појединих република. Чести сукоби на Балкану, дакле, нису били само резултат нараслих проблема унутар и између различитих националних и верских групација које ту живе. Те нетрпељивости су постојале, и даље постоје, али су их веома често иницирале друге, пре свега водеће земље у међународној заједници и региону ради остваривања својих политичких, економских и других интереса.

Узроци сукоба се могу појавити и на највишем нивоу – у *међународној заједници*. Мондијализам (или глобализација), на пример, позитиван је процес зато што се заснива на научно-технолошком и општем друштвеном повезивању и прогресу. Он би требао да буде природни процес, без нарушавања суверенитета, идентитета и територијалног интегритета народа и друштва. Међутим, у пракси међународних односа она је, најчешће, наметнута нужност у функцији крупног капитала и доминантне светске силе, а на штету региона, појединих држава и народа. Његови негативни ефекти данас се одражавају на: права и слободе грађана, економију, политичке односе, безбедност држава и народа, културу, морал, информисање, науку и друге области. Као такав, један је од основних извора узрока сукоба и опасности за човечанство.⁴ Процес интеграције и глобализације, да би био трајан, треба да буде природан, под утицајем економског, техничко-технолошког развоја и воље народа, а не наметнут: силом наметнуто, силом се враћа.

Религије такође могу да буду значајан узрок сукоба и ратова на Балкану, без обзира на то што су настале на платформи мира и љубави према људима. Историја, на жалост, зна за бројне ратове који су вођени у име и за интерес своје вере. Није реч само о интересима по-

⁴ Према мишљењу професора Карла Сантороа из Института за међународна политичка истраживања (ИМПИ) из Милана, мондијализам има трајни отисак „хладног рата“, чија геополитичка логика и даље доминира. Зато он предвиђа да ће таква ситуација неминовно завршити раздобљем *цивилизацијских катастрофа*. (Carlo Santoro, „Progetto di ricarica multifunzionale 1994–1995 – I nuovi poli geopolitici“, Milano).

јединих верских групација и злоупотреби верских осећања од стране политичке елите и других формалних и неформалних друштвених групација, мада су и они значајни и доминантни. У питању су и недовољна едукованост и искључивост појединаца који представљају реалну опасност за народе друге вероисповести, али и за народ сопствене друштвене групације и религије. Нарочито су опасни фанатици који своју веру сматрају као једину спасавајућу, а све друге као сотонске и непријатељске. Зато чувени амерички филозоф Вил Дурант опомиње и упозорава да је боље веровати у стотину религија него у једној бити фанатик.

Садашњи народи на Балкану припадају бројним верским групацијама. Доминантне вероисповести су православна, католичка и исламска, а постоје и бројне секте и друге верске заједнице. Све се те религије и секте у свом изворном опредељењу залажу за мир и толеранцију, али је њихов практичан утицај на то веома мали. Уместо да буду фактор јединства и зближавања људи, религије и верска осећања појединаца и група народа злоупотребљавају се и користе у политичке сврхе, најчешће за остварење сепаратистичких и националистичких, али и глобалних циљева, амбиција и подела народа на Балкану.

Уместо да буду средство помирења, религијска осећања људи су веома често коришћена у функцији сукоба и рата. Народи на просторима Балкана вековима су били изложени тој врсти уцена и притисака. Многи су под притиском прихватили другу веру само да би сачували голи живот и егзистенцију. Подела на религиозној основи је често ескалирала у отворену нетрпељивост и сукобе. Религија је, у буквалном смислу, нарочито у време турске окупације, а и касније у Првом и Другом светском рату и у грађанском рату на просторима бивше СФРЈ, поделила најближе рођаке: родитеље и децу, браћу и сестре. Та подела је толико снажна да све друге везе, нарочито оне које се односе на порекло, културу, традицију и живот на истом геопростору често нису биле довољне да би се превазишла и елиминисала.

У односу на *природу настанка*, узроци се, условно, могу класификовати на оне који су у економској и на оне у политичкој основи друштва. Међутим, из историјске праксе је познато да они најчешће делују комплексно – у тоталитету.⁵

Економски узроци су, историјски посматрано, били доминантни узроци оружаних сукоба. Балкан, као економски заостао регион, подложен је социјалним немирима и честим оружаним сукобима ради отимања територије, покретне и непокретне имовине и материјалних богатстава уопште.

⁵ Узроци по критеријуму природе настанка веома су добро објашњени у војној литератури и зато нису доминантан предмет анализе у овом чланку.

Основу *политичких узрока* чиниле су различите политичке и противничке структуре унутар и између држава Балкана. Најчешћи су били сукоби између политичких партија и етничких групација, и на религиозној основи.

Последице сукоба

Последице оружаних сукоба на Балкану су катастрофалне без обзира на страну у сукобу, циљеве и остварене резултате. Обично се исказују и мере кроз: губитке и страдања људи, материјална разарања, губитке у привреди, продубљивање мржње, појаву криминала, болест становништва, еколошка загађења и неповољан утицај на међународне односе. Те манифестације карактеристичне су и за сукобе на Балкану вођене деведесетих година 20. века.

Процењује се да је само на просторима бивше СФРЈ у периоду од 1991. до 1995. године *погинуло* око 200.000 људи, а ратних инвалида је неколико пута више.⁶ Карактеристични примери масовних губитака су у: Сребреници, Скеланима, Пакрачкој пољани, Пакрацу, Медачком цепу, Вуковару, Сарајеву, Книнској крајини, избегличким и војним колонама, у касарнама ЈНА, на Косову и Метохији итд. Губици људских живота настављају се и после рата од неексплодираних и уништених минско-експлозивних средстава. Од тих средстава страдају невини људи: пољопривредници, шумски радници и деца, али и професионалци који раде на разминирању и уништавању тих система оружја.⁷

Огромна су *разарања и рушења* у свим оружаним сукобима на Балкану, а нарочито у онима који су вођени у последње две деценије. У вихору рата спаљивана су комплетна насеља – села и градови. Рушена су целокупна материјална добра, од кућа и привредних објеката, преко школа и елемената инфраструктуре (путеви, пруге, мостови, електро, ТВ и ПТТ инсталације), до болница и избегличких логора. У етничким сукобима рушени су и верски објекти и гробља са намером етничког и верског чишћења простора, фалсификовања и мењања историје и онемогућавања избеглим лицима да се врате у своје домове.

Губици у привреди су катастрофални због непосредног ангажовања радника у борбеним дејствима, одлива квалификованог кадра у иностранство, рушења и ометања производње у предузећима у ратом захваћеним подручјима, преоријентисања производње за потребе рата, отежаног снабдевања сировинама, дистрибуције финалних произ-

⁶ Б. С. Микић, *исто*, стр. 207–212.

⁷ Марко Симић, на пример, тешко је повређен у трагању за неексплодираним касетним бомбама које је ваздухошловство НАТО-а користило у дејствима по објектима у Нишу и околини („Политика“, 28. август, 2005, стр. 12).

вода. Слично је и са пољопривредном производњом, која се запоставља у целини. Дакле, целокупна привреда земаља учесница у рату трпи немерљиве губитке и заостаје у односу на привреде земаља које у њему не учествују.

Мржња је последица свих ратова вођених на Балкану, а нарочито грађанских, зато што је у колективној свести људи урезано мишљење да је лакше опростити странцима, чак и окупаторима, него својим комшијама и припадницима других етничких и религиозних групација са којима се вековима заједно живело. Због злодела и злочина који су почињени стварају се мржња и неповерење који нису усмерени само према појединцима, актерима злочина, већ према целокупном народу коме ти појединци припадају. Она се преноси с колена на колена и, као историјска категорија на Балкану, траје деценијама и вековима.

Криминал, ратно профитерство, бандитизам и тероризам пратеће су појаве свих ратова на Балкану. Носиоци тих појава су наоружане банде, паравојне формације и групе криминалаца, који пљачкају, силују и убијају становништво ради личне користи, не водећи рачуна о етничкој и националној припадности, узрасту, полу или било којем другом обележју.

После сваког рата појављују се бројне *болести и трауме*. Није само реч о инвалидима рата, рањеницима и оболелим од тежих болести проузрокованим непосредним ратним дејствима, већ, пре свега, о обољењима становништва која се јављају после рата. То су, првенствено, психичке трауме, које су последица непосредних доживљаја, утисака и сећања. Уз то, многи су изгубили своје најближе рођаке и пријатеље, које не могу прежалити. Ако се свему томе додају и трауме изазване губитком завичаја, материјалних добара, животиња, и слично, лако се може закључити да су последице рата по здравље људи тешке и трајне. Оне нису карактеристичне само за учеснике у рату већ и за будуће генерације које тај рат нису ни осетиле – уносе се у гене људи.

До неповољног утицаја рата на *међународне односе* долази због тога што се поједине земље, добровољно или под притиском, сврставају уз једну од страна у сукобу и, на тај начин, ремете постојећу равнотежу. То је посебно евидентно за ратове на просторима СФРЈ: поједине државе су се свестрано залагале за разбијање СФРЈ и прерано признавање појединих њених република.

Еколошка загађења негативно утичу на болести људи, животиња и биљака и на опстанак живота на Земљи уопште. Бомбардовањем бројних објеката у националним парковима: Копаоник, Тара, Фрушка гора, Шар-планина, Проклетије, Газиместан, Делиблатска пешчара, Обедска бара, Маљен итд., угрожени су природни резервати и станишта. Ратним дејствима на просторима СФРЈ, која су трајала читаву деценију, пресечени су коридори лета бројних птица селица: чапљи, ждралова, рода и других. Њихова најзна-

чајнија одморишта на Скадарском језеру и уз реке Саву, Дунав и Мораву била су свакодневно изложена дејствима оружја великих калибара, загађењу и пожарима. Експлозије убојних средстава великих калибара, поред непосредног ударног дејства, изазивају и оштећења чула (нарочито вида и слуха) и бројне психолошке сметње и трауме код људи и животиња. Гранате са зрнима обogaћеним осиромашеним ураном остављају загађења која вековима трују људе, земљу и атмосферу.⁸ Период полураспада урана 238, који се налазио у зрнима тих граната износи 4,5 милиона година, а последице су катастрофалне. Код људи који бораве на том терену изазива рак и леукемију, а штети и биљкама и животињама. Да уран изазива трајне генетске промене код живих бића која бораве на том терену потврђено је на примеру војника који су боравили на загаћеним просторима у Ираку, Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији и другим местима.⁹ Наиме, последице се јављају и код следеће генерације, код које се појављују бројне деформације: рађају се деца без очију и екстремитета, и слично. Основне последице разарања бројних индустријских постројења, као што су рафинерије нафте, трафо-станице, фабрике са хемијским и другим материјалима чије је сагоревање штетно по здравље, такође могу да изазову бројне болести код људи, животиња и биљака, као и проблеме с трајним последицама. Огромне количине тих отровних материјала завршиле су у водама и земљишту, па се болести могу преносити и накнадно, преко хране биљног и животињског порекла са тих простора. Ако се свему томе дода чињеница да многе државе света поседују нуклеарна борбена средства која могу употребити, да та средства могу доћи и у руке терориста и да су могућа дејства терориста по виталним објектима, као што су нуклеарна постројења, фабрике са отровним производима и слично, лако се може закључити о последицама и колике су опасности по живот на Земљи.

⁸ Претпоставља се да је на територију СРЈ испалео око 40.000 граната са осиромашеним ураном.

⁹ Неименовани, бивши добровољац италијанског контингента који је боравио у саставу мировних трупа у Босни, у разговору за римски дневник „Република“ открио је дуго скривану тајну о смртоносном зрачењу муниције од осиромашеног урана. Он је тврдио да је око 70 одсто италијанских војника – повратника са ратишта у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији, који су дошли у додир са осиромашеним ураном, подвргнуто превентивној терапији. Наводе тог неименованог војника, болесника од рака штитне жлезде, који је четири пута оперисан и који губи наду у оздрављење, потврдио је и портпарол Војномедицинског контролног већа Доменико Лођеро. Он је изјавио да је међу италијанским повратницима са ратишта на којима је коришћена муниција од осиромашеног урана регистровано 45 смртних случајева и 515 случајева хронично оболелих од рака штитне жлезде. Међутим, нагласио је да се то обољење, ипак, не може са сигурношћу довести у везу са зрачењем урана. („Политика“, 24. март 2007, Београд, стр. 1 и 3).

Проблем превазилажења сукоба и ратова на Балкану веома је комплексан и дискутабилан. На просторима Балкана су постојале, и још постоје, бројне противуречности и разлике у породичном васпитању, образовању, религији, култури, традицији, обичајима, припадности одређеној социјалној, националној, етничкој и политичкој групи, окружењу (регионални и међународни утицај), и слично. Међутим, на Балкану су постојали и периоди мира, из којих се могу извући драгоцене искуства у вези с будућим миром и толеранцијом. Балкан, као европски субрегион, извор је не само сукоба и ратова већ и њему својствених правила, парадигми и норми толеранције и суживота етничких група, религија и народа. Дакле, тај простор је географски, економски и културно компактно подручје у којем су вековима народи живели, сарађивали и размењивали материјална и културна добра. На Балкану постоје и бројне нераскидиве родбинске, културне, спортске и друге везе, и мешовити бракови – нарочито у државама које су биле чланице СФРЈ. Такође, постоје извесне језичке баријере између појединих држава, али постоје и државе које имају идентичан или сличан језик. На Балкану, као и у другим деловима света, постоји јасно одређење најширих слојева народа за мир и толеранцију.

Балкан, дакле има и своју дубоку традицију и трагове вековима одржаваних, времену и простору прилагођаваних, међусобних односа. У тешким временима, оптерећен вихорима циклично понављаних разарања, народи Балкана су, колико у име благодети мира, толико и због нужде преживљавања, ратних и других невоља, унутар свеколике своје комплексности стварали аутентично и потенцијално универзална упоришта међусобне сарадње, склада, родне, културне, па и духовне синтезе. Све то недвосмислено иде у прилог ставу да су мир и толеранција на Балкану и економски просперитет тог европског субрегиона могући и нужни. У вези с тим, потребно је супротставити се отвореним или скривеним, сталним и агресивним наступима моћних сила и спољних нападача. Такође, треба напустити нетачно, ризично и неправедно, провокативно и узнемирујуће становиште да је Балкан извор сукоба, „буре барута“, предворје егзотике и дивљаштва, и да му се једино може помоћи „ширењем западне културе“. Дакле, постоји веома чврст ослонац за успостављање и развој мира на Балкану.

Потребно је, дакле, да се прво *успостави мир*, али не било какав, већ праведан и прихватљив за све стране у сукобу. Мир не може да буде резултат силе, јер је сваки мир који се успостави силом у суштини раван рату зато што ће оштећена страна стално настојати да исправи неправду која јој је нанета. Ако то не успе да оствари мирним путем, она ће то, у одређеним условима, покушати да реши оружаним сукобом, а насиљем се не може доћи до слободе. Зато се рат, према Џон Локу, не завршава миром, већ правдом.

Искуства из досадашњих ратова на Балкану показују да је мир најчешће наметан силом – без комплексног сагледавања проблема и равноправног третирања страна у сукобу. Учесници и појаве у рату обично су посматрани једнострано (црно – бело), а реч је, у већини случајева, била о комплексним узрочно-последичним појавама и процесима. То, нажалост, показују и искуства из последњих ратова на просторима бивше СФРЈ, где је, у односу на стране у сукобу, евидентна пристрасност појединих земаља, које првенствено гледају своје интересе. Тако је сложена југословенска криза веома поједностављена. Прво се олако приступило разбијању бивше Југославије као мултинационалне и мултикултурне заједнице, која је успешно функционисала дуже од 70 година, са озбиљним амбицијама да се према стандарду и људским слободама сврста у ред средње развијених земаља Европе. Разбијање те државе проузроковало је бројне последице и довело до радикалних подела међу људима на основу националне и верске припадности, али и унутар једног народа и вероисповести. Затим је направљена формално-логичка подела страна у грађанском рату на агресоре и браниоце. Једна страна у сукобу је, без довољно аргумената, проглашена агресором, а дуга браниоцем, и то је узрок бројних последица које, у одређеним условима, могу прерасти у узроке за неки нови рат. Примери за аргументацију наведеног става су бројни, од оних који се односе на разне дезинформације, преко пружања хуманитарне помоћи и односа према жртвама рата, до признавања сецесије бившим републикама и решавања одређених територијалних и егзистенцијалних проблема.

Следећа активност односи се на комплексно *сагледавање узрока* рата. Иницијатори рата и сви они који су прекршили норме међународног ратног и хуманитарног права (спровели геноцид, починили ратне злочине и злочине против човечности), без обзира на националну, верску и другу припадност и функцију коју обављају, треба да се приведу правди. У супротном, толерантан однос према њима може изазвати бројне узроке за нове сукобе и ратове.

Кажњавање злочинаца и осуда злочина могу значајно да допринесу праштању и помирењу, али то није довољно за помирење на Балкану. За обнављање и афирмацију истинских, хуманих, универзалних људских вредности и цивилизованог живота знатно је важније да се укаже на часне и поштовања вредне примере човечности, несечичности и уважавања суграђана друге вере или нације. Битно је, такође, да се напусти слепи (некоректни) патриотизам, који полази од безгрешне слике о себи и својима и који, на основу ставова: „моје исправно – туђе није“; „њихова кривица, а не наша“; „они се разликују од нас“; „они нису људи“ итд., лако прелази у мржњу, непријатељство, насиље и рат. Нарочито је потребна смена нетолерантних и екстремних ратних гарнитура на власти које су у позицији да и после рата формирају и усмеравају друштвену свест и да бране своје позиције, вредности, уверења и културу насиља насталу током рата.

„Хероји“ и „јунаци“ који хладнокрвно убијају невине – децу, жене, старе и немоћне, нису потребни ниједном народу коме је стало до сопственог угледа. Уместо тих „хероја рата“, потребни су хероји мира који ће се енергично борити за решавање конфликта путем компромиса на миран и толерантан начин и који ће се у рату, ако до њега ипак дође, понашати часно и витешки, и предузети све да се успостави мир. Велики учитељи нас нису учили да убијамо већ да живимо и за друге.

Отклањање последица рата, такође је веома значајна активност на путу успостављања и одржавања мира. Све последице, наравно, није могуће отклонити. Није могуће надокнадити људске губитке, нити је могуће решити бројне социјалне, економске и друге проблеме. Такође, не могу се присилити људи да забораве те људске и материјалне губитке, али се може утицати на њихову свест и стварати убеђење да је мир основни услов за опстанак и одржање човека као рационалног, хуманог и делатног бића.¹⁰ Могуће је, дакле, утицати на стварање поверења међу људима, али не вештачког, већ истинитог које ће допринети отклањању последица и одржању мира. Људи се морају суочити с истином и страхотама рата без улешшавања стварности, јер је то основни предуслов за превазилажење мржње и жеље за осветом, као и за стварање међусобног поверења и уважавања. Мир, према томе, треба да дође изнутра, из самог човека – из његове душе, а затим да се преноси на друге људе. Потребан је препород човека појединца, али и народа, и то такав да неодговорни појединци неће моћи да манипулишу другима. Потребна је, дакле, свест о бруталности рата и предностима мира, односно доследна примена следеће Херодотове максиме: Нико, наиме, није тако луд да пре изабере рат него мир, јер у миру деца сахрањују своје очеве, а у рату очеви децу“.

Следећа значајна активност је *перманентно мировно образовање*. Није само реч о организованим облицима образовања у школама и факултетима већ о укупном образовању – од породице, преко предшколских и школских установа, до радних и других институција и организација (од локалне самоуправе до међународне заједнице).¹¹ Такође, није само реч о специјалним програмима мировног образовања, мада су они веома значајни, већ о мировном образовању и самообразовању као саставном делу свих активности и целокупног живота по-

¹⁰ После Другог светског рата, на пример, забетониране су многе јаме с масовним гробницама са намером да се жртве геноцида забораве, али то се показало као контрапродуктивно. Након 50 година те јаме су откопаване. Посмртни остаци жртава накнадно су закопавани, што је знатно допринело стварању мржње, нетрпелјивости и, у појединим случајевима, појави жеље за осветом.

¹¹ Организоване облике наставе о миру потребно је спроводити на свим нивоима школовања. Поред тога, пожељно је организовање и постдипломских усавршавања и студија (специјалистички курсеви, семинари и специјалистичке, магистарске и докторске студије) о миру. Проблеме превенције сукоба, изградње мира и стабилности такође треба уврстити у списак тема основних и постдипломских студија друштвеног смера

јединаца и људских заједница. У целокупном том процесу значајна су и средства јавног информисања, као и хумане поруке политичке елите, представника хуманитарних организација и истакнутих појединаца – хуманиста. Тежиште у мировном образовању треба да буде на: указивању на ужас насиља и рата и стварању аверзије према насиљу, промовисању знања о супротстављању агресији уз минималне губитке, оспособљавању људи за дијалог и решавање конфликта, укидању предрасуда и негативних стереотипа о непријатељима, разбијању локалних оквира и промовисању тезе о категорији „грађанина света“, и развијању способности и самопоуздања људи као активних субјекта у решавању конфликта и изградњи мира. Потребна је, дакле, изградња комплексне личности. Боље је, како Даг Хамаршелд наглашава, „порадити на човеку појединцу него касније спасавати милионе људи“. Зато све науке и научне дисциплине које захватају проблем мира треба усмерити према човеку, као актеру тог мира, без обзира на његов статус и функцију коју обавља. Јер мир не почиње у подручју влада, већ настаје у људима. Човек прво у себи треба да створи хармонију а потом да је пренесе на друге људе.

Под изградњом комплексне личности подразумева се развијање у човеку осећаја и обавезе да се придржава основних законских и моралних, људских и божјих, норми и начела која важе за све људе. Људски живот је, према тим нормама и начелима, највећа вредност. Сваки човек, без обзира на боју коже, национална, верска и друга обележја, има право на живот, и то нико не сме да му угрози.

Будући да је едукација веома значајна, можда и најзначајнија, активност у процесу успостављања и одржавања мира на Балкану, у том процесу треба реализовати бројне задатке, а основни су:

- утицај на смањење потенцијала за агресију и промовисање знања о томе како јој се супротставити уз минималну штету;
- оспособљавање људи за решавање конфликта мирним путем – тражењем компромисног решења путем договарања, споразумевања и међусобног уважавања;
- елиминисање предрасуда и негативних стереотипа о непријатељима и стварање услова за боље разумевање међу народима и културама;
- промовисање категорије „грађанина света“ и Повеље Организације уједињених нација, насупрот амбицији појединих групација да остваре своје циљеве и нереалне амбиције на штету других;
- стварање чвршћих економских, културних, спортских и других веза између народа и држава на Балкану;
- стварање осећаја код људи да су они ти који имају утицај и моћ које, уместо рата и насиља, треба смелије и са више самопоуздања усмерити у правцу мира и прогреса на Балкану;
- утицај на међународну заједницу да се интензивније ангажује на економском развоју и интеграцији Балкана у европске и међународне институције и организације.

У процесу одржања мира веома је значајно *предвиђање сукоба и предузимање мера ради њиховог спречавања и превазилажења*. Противуречности и сукоби неминовно постоје у људској природи. Они постоје и као принцип дијалектике, али циљ дијалектичког мишљења није само да их констатује и оправда као резултат заблуде, појмовне конфузије или сиромаштва језика. Откриће противуречности треба да буде полазиште у њиховом разрешењу и превазилажењу, односно, у отклањању узрока њиховог настанка и евентуалне ескалације. Дакле, суштина није у томе да се противуречности и сукоби само констатују, као што је то била пракса на просторима Балкана у последњих двадесет година, већ да се предвиди могућност постојања противуречности, да се предузму мере да до њих уопште не дође и да се, ако се ипак појаве, правовремено и на најбезболнији начин отклоне. Дакле, потребно је да се одређене кризе предвиде и да се њима управља на начин који искључује оружане сукобе, односно убијање људи и разарање материјалних, културних и других добара.

Да би се заштитили од пожара људи су направили бројне осматрачнице, уградили алармне уређаје и комуникационе системе, разрадили бројна упутства и правила за превенцију, израдили приручне апарате за гашење искрица, варница и малих пожара и формирали одреде за брзе интервенције и гашење ватре. Људи су схватили да постоје поступци које треба избегавати, на пример, паљење грања по сувом времену, пушење у кревету, остављање свећа или неког другог отвореног пламена, неискључивање шпорета или других електричних уређаја који могу да изазову пожар. Такве врсте знања стичу се и у школи. Професионални ватрогасци се, такође, обучавају и увежбавају. Дакле, постоји комплетан систем заштите од пожара, а слична је ситуација и са заштитом од поплаве, грома и других непогода. Међутим, кад је о рату реч, ситуација је нешто другачија. Када нека држава, на пример, произведе неко модерно убојно средство, друга настоји да произведе још модерније, којим се може убити више људи и нанети веће зло.¹² Али, и даље се недовољно ради на превенцији и предузимању мера да до рата уопште не дође.

У процесу успостављања, развоја и одржавања мира, као и у превенцији сукоба, веома су значајни *убрзани економски развој и интеграција у регионалне и међународне организације и институције*. У пракси се непобитно потврдило да нема мира без развоја, нити има развоја без мира. Сасвим је јасно потврђено да су у периоду после Другог светског рата економски и друштвено развијене земље биле мање подложне унутрашњим сукобима и спољним војним интервен-

¹² Према неким подацима, само Сједињене Америчке Државе су за нуклеарни програм до 2000. године издвојиле 5,8 трилиона долара, што износи око 1.000 долара по глави становника на целој Земљиној кугли. То је прорачун само за САД и само за нуклеарно наоружање. (S. F. Heffermehl, *Peace is possible*, International Peace Bureau, Oslo, 2000, p. 15).

цијама. Слично је и са интеграцијом као најважнијим процесом којем теже и кроз који пролазе земље савременог света, и то је пут којим треба да иду све земље Балкана. Уместо сиромаштва, разједињености и изолованости, потребни су убрзани економски развој и укључивање у процесе интеграције и глобализације.

Сталним праћењем, уочавањем и превенцијом потенцијалних сукоба, као и убрзаним економским развојем и интеграцијама, знатно би се допринело јачању поверења између људи, друштвених група, народа и држава на Балкану; унапређењу квалитета животне средине, опште сигурности и здравља људи; бољем образовању у функцији мира; развоју економске сарадње, повећању продуктивности и побољшању стандарда људи; чвршћем културном и информационом повезивању, смањењу утицаја националних разлика и верске нетрпеливости, и слично. Односно, допринело би се афирмацији мира, опште слободе и сигурности људи на рачун рата као деструктивне и разарајуће појаве.

Уколико до оружаног сукоба ипак дође, потребно је да предузимају активности које ће допринети његовом *превазилажењу и смањењу последица дејстава*. Реч је, пре свега, о доктринама и предузимању мера ненасилног отпора, као и о ангажовању бројних субјеката – од појединаца и разних покрета за грађанска права до Организације уједињених нација. Потребно је, дакле, супротставити се насиљу ненасиљем (ненасилним средствима), али ако то није ефикасно, насиље се мора зауставити насилним средствима, уз строго поштовање норми међународног ратног и хуманитарног права.

*

* *

Бројни су узроци и последице сукоба рата на Балкану. Глобални узроци сукоба и рата су, обично, у економској и политичкој сфери, али се могу класификовати и на друге начине и према другим критеријумима. Наиме, сукоби могу настати готово на свим нивоима друштвеног живота: у породици, школи и другим образовним институцијама, радним и другим организацијама, у друштвено-политичким заједницама... Уочено је да између тих узрока постоји чврста повезаност и да се не могу изоловано класификовати и посматрати. Такође, уочено је да су узроци повезани – од најнижег до највишег нивоа општости, односно од појединаца до државе и међународне заједнице, и да од степена те повезаности умногоме зависи могућност избијања сукоба и рата.

Генерално, доминантан узрок сваког рата јесте претходни рат, као највеће зло које може задесити одређену категорију људи, државу, групу држава и међународну заједницу у целини. Све ратове на

Балкану карактеришу велики губици људи, уништење биосфере, зараћа материјалних добара, беда, невоља и бројне патње појединаца и народа. Последице могу да буду много веће ако се мир наметне силом и искључиво на штету једне стране у сукобу. Оштећена страна је, природно, незадовољна и користиће прву погодну прилику (укључујући и силу) да поправи свој неповољан положај. Дакле, у условима недовољне едукације, све последице претходног рата могу да прерасту у озбиљне узроке наредног рата. Што су ратови чешћи, већа је вероватноћа њихове поновне појаве, и обрнуто.

Између узрока и последица такође постоји чврста и нераскидива веза и могућност да прерасту једни у друге: узроци у последице, и обрнуто – последице у узроке. На пример, последице претходног рата, у условима недовољне едукације и неповољног окружења, прерастају у узроке наредног рата. То је посебно евидентно на просторима Балкана, где су ратови веома честа појава и где сваки претходни рат оставља бројне трауме и нерешене проблеме, који, у одређеним условима, прерастају у узроке наредног рата. То, истовремено, указује и на чињеницу да је сукобе уопште, а ратове посебно, неопходно избегавати и спречавати, али не вештачки и силом, већ на основу договора, уз обострану корист и задовољство страна у сукобу. Сваки дан без рата велика је победа мира. Што је дужи период од рата већа је вероватноћа успостављања, развоја и одржавања мира.

Рат је веома негативна појава коју разумни људи и народи избегавају. Он кошта веома много – много више од непосредних губитака у људима и материјалним добрима. Наиме, рат кошта и оно што због њега није урађено и зарађено. Није реч само о губитку младих људи него и о будућим генерацијама услед прераних губитака тих младих живота. У питању је угрожавање, па чак и губитак, свега онога што је остварено током претходног развоја у: науци и филозофији, привреди, култури, музици и плесу, сликарству, спорту, заштити животне средине итд. Зато ниједна генерација не сме дозволити да дође до рата и да ескалира. Наиме, рат је могуће избећи под условом да људи то искрено желе и ако се у томе активно ангажују.

Под успостављањем и одржавањем мира, поред осталог, подразумева се комплексна едукација и акција на плану разумевања блискости и разлика и отклањању противуречности, од општег до појединачног нивоа, у свим наведеним елементима и областима практичне и научне делатности. Дакле, не постоји чаробни штапић којим би се решили сви нагомилани проблеми, нити постоје строго дефинисана правила за успостављање мира. Потребна је енергична активност свих субјеката – од међународне заједнице до појединаца, на широком плану едукације људи у правцу успостављања и одржавања мира. За мир на Балкану нису потребни велики револуционарни преокрети, већ мала дела милиона људи.

Основни предуслов за успостављање и одржавање мира јесте уверење да је то могуће. Али, мир је могућ само када престану мржња и жеља за осветом и када се у решавању конфликта приступи ненасилно, без претње силом, уз уважавање правних норми и људских права. Конфликти нужно постоје, али их треба схватати као покретаче друштвених промена и решавати цивилизовано – ненасилним путем. У супротном, ако се конфликти посматрају као сметња и претња и ако се игноришу, постају кочница друштвеног развоја и напретка и потенцијална опасност по мир на Балкану. Дакле, потребан је толерантан и цивилизован приступ. „Реци ми како се понашаш током конфликта, а ја ћу ти рећи колико си цивилизован“, каже „отац мира“ Јохан Галтунг, истакнути научник у области мира.

Литература:

1. П. Бубања, *Педагогија мира*, Одељење за културу мира, Крушевац, 2005.
2. П. Бубања, *Филозофија мира*, „Научна књига“, Београд, 1993.
3. В. Дурант, *Огњишта мудрости*, „Душка“, „Прометеј“, Београд, 1991.
4. Д. Коковић, *Пукотине културе*, друго измењено издање, „Прометеј“, Нови Сад, 2005.
5. М. Марковић: *Филозофски основи науке*, БИГЗ, „ГЕНЕС-С“ штампа, „Просвета“, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
6. М. Марковић, *Хуманистички смисао друштвене теорије*, БИГЗ, „ГЕНЕСС“ штампа, „Просвета“, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
7. Т. Мирковић, „Савремени центри моћи и утицаја – нова констелација снага у свету“, *Војно дело*, бр. 1, Београд, 2005.
8. National and Inter-Ethnic Reconciliation And Religious Tolerance In The Western Balkans; Proceedings of the ECPD International Symposium, European Center for Peace and Development of the University for Peace established by the United nations, Belgrade, 2005.
9. К. Попер, „Беда историцизма“, у: *Критика колективизма*, „Филип Вишњић“, Београд, 1988.
10. К. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, књ. I и II, БИГЗ, Београд, 1993.
11. К. Попер, *Трагање без краја*, „Нолит“, Београд, 1991.
12. К. Попер, *У трагању за бољим светом*, „Паидеја“, Београд, 1999.
13. *Светска енциклопедија мира*, том I и II, Завод за уџбенике и наставна средства, Центар за демократију и Гутенбергова галаксија, Београд, 1999.
14. Т. Хобс, *Левјатан – или материја, облик и власт државе црквене и грађанске*, „Култура“, Београд, 1961.